

УДК 801.8

[https://doi.org/10.56122/..v1i1%20\(21\).69](https://doi.org/10.56122/..v1i1%20(21).69)

МАНАС ЭПОСУНДАГЫ КАНЫКЕЙДИН БАШТАПКЫ ОБРАЗЫ.

Оморова Тинатин Мурзабаевна - ф.и.к., доцент.
Муталипова Таттыгул - ФБК-21 тайпасынын магистранты.

ИСХОДНЫЙ ОБРАЗ БОГИНИ В ЭПОСЕ МАНАС.

Оморова Тинатин Мурзабаевна - к.ф.н., доцент.
Муталипова Таттыгул - ФБК-21 магистрант

THE PRIMARY IMAGE OF KANYKEY IN THE EPIC MANAS.

Omorova Tinatin Murzabaeva -
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.
Mutalipova Tattygul - FBK-21 undergraduate

Аннотация:

Макалада Хан Манаска Каныкейдин өмүрлүк жар болушуна акылман Бакай менен Чубак баатырдын кошкон салымы, бай Жакыптын дүнүйөкорлугу, текеберлиги бир топ көйгөй жаратат. Ал эми Каныкейдин атасы Темиркандын кызына болгон мамилеси, кызына берген мээрим да негизги орунду ээлейт. Демек кыз кадыры атадан. Кыргыз макалдарында “Уяда эмнени көрсө, учканда ошону алат”- дегендей Каныкей бала чагынан бардар үй-бүлөдө чоңоюп, эрезеге жетет жана ошол үйдөн алган тарбиясынын негизинде башына келген бардык сыноолорго туруштук бере алат. Канчалык кайраттуу, акылгөй болсо да тагдыр аны аяган жок. Башына келген сыноолор кайрадан чыйраак кылды. Мына ушундай кыйчалыш замандын эрке кызы Букардан келип, кыргыз элинин казанын кайнатып, элдин бүтүндүгү үчүн жолдошунун жеңилин жерден, оорун колдон алып, бүтүндөй кыргыз аялдарына өмүрү өрнөк болушу талдоого алынат.

Түйүндүү сөдөр: Баатыр, Манас, Каныкей, Бакай, Чубак, Темиркан, акылман, жоо, ордо.

В статье рассказывается о вкладе мудрого Бакай и богатыря Чубака в избрании в спутницу жизни хана Манаса Каныкея, а также о суетности и высокомерии богатого Жакып хана. Важную роль также играют отношения и любовь отца Каныкея Темирхана к дочери.

Как говорится в кыргызских пословицах, что все, что видит птенец в гнезде, осуществляет при полете, точно также, Каныкей с детства росла в достатке и в уважении все жизненные трудности она преодолевает благодаря воспитанию, полученного в отцовском доме.

Какой бы смелой и мудрой она ни была, судьба ее не пощадила. Испытания, с которыми она столкнулась, снова сделали ее более выносливой.

Также анализируется, что смелая девушка такого сложного времени вышла из Букара, вскипятила котел кыргызского народа, стояла рядом с мужем ради целостности народа и стала образцом для подражания для всех кыргызских женщин.

Ключевые слова: Герой, Манас, Каныкей, Бакай, Чубак, Темиркан, мудрый, враг, армия

Annotations:

The article describes the contribution of the wise Bakai and Chubak heroes in the election of Manas to Kanykei as a life partner, as well as the the vanity and arrogance of the rich Zhakyp Khan. The relationship and love of Kanykei's father Temirkhan for his daughter is also important. As the Kyrgyz proverbs say, all that the chick sees in the nest is done during the flight, Kanykei grew up well off from childhood, and in the future she overcomes all of life's hardships thanks to the upbringing she received in her father's home.

As brave and wise as she was, fate did not spare her trials that fell to her lot made her resilient. The trials she faced made her more resilient again. It is also analyzed that a courageous

mother in such a difficult time came out of the bukra, boiled the cauldron of the Kyrgyz people, stood with husband for the sake of the integrity of the nation and became a role model for all Kyrgyz women.

Key words: Hero, Manas, Kanykei, Bakai, Chubak, Temirkhan, wise, palace.

Эпос, негизинен үчилтик. Андагы ата-бала үч каарман Манас – Семетей – Сейтек жана үч баатыр менен байланышкан үч эне бар, алар Манастын энеси – Чыйырды, Семетейдин энеси – Каныкей, Сейтектин энеси – Айчүрөк. «Манас» эпосундагы энелердин образынын арасынан Каныкейдин образын ар тараптуу карайбыз. Эң оболу Манас баатыр Каныкейге кантип баш кошкондугуна токтолуу зарыл деп эсептейбиз.

Алооке сүрүлүп, Шоорук жүгүнүп эл-жери тынчыганы абийир болгонун айтып, эми Ордо куруп, аскер тизип чачыранды болгон кыргыздарды бириктирип жүргөн кездери... Таңга маал Кең-Кол-Атанын оозунан көкжал Манас менен абасы акылман Бакай акыл калчап, эл жердин камын сүйлөшүп абалтан ата-бабасынын конушу болгон Ала-Тоонун мөңгүлөрүнүн салкынына көкүрөк ачып, куш уйку салып аттарын чөп жедирип алып келе жатышкан. Анан Манас баатыр абасына мөңгү түбүндө куш уйку сала койгондо көргөн түшүн жорутту: колуна ак шумкар кондуруп, салбырында жүрүптүр...

-Бакай бул түштү мындай жоруйт: - Айтайын деп оозум барбай жүргөн кез эле, тагдырың түшүнөн аян берген окшойт. Колуңа конгон ак шумкар сүйүп алар жарың экен, баатыр. Жоолаштан түшкөн Карабөрк катының жатат койнуңда, азыр жаш бирок бара-бара кара казандын тегерегинен чыкпаган, асылзаттыгы азыраак, акыл-ою пасыраак, кыйытканды билбеген, күң-кулун кууп тилдеген үтүрөң тентек катын болор. Жүрө берсин, бирок эл башкарган эрге теңдеш катын болбостугун эскертет. Шооруктун кызы Акылай да учурунда баатырга тартуу болуп келген. Акылайды да ойдун сырын туйбаган, ийилип кымыз сунбаган, жибек-шайылардын шуудуруна сүйүнүп, өз көлөкөсүнө суктанган, төшөккө жорго, жанга тынч деп баа берип, аял деген эр жигиттин өмүрлүк жары-курдашы, санаа тартса сырдашы, жан кыйналса муңдашы, дос-жарга дасторконду кенен жайган, жортуулга чыккан жолдошунун жан дүйнөсүн сезип туйган болуусу керек деп Манас баатырды дагы бир үйлөнүүсү керек жана артынан туяк калтыруу мойнундагы карызы экенин айтат.[1]

Мындан ары жеңген жоондун тартуу кылган кыздарын ала бербей, нарктуу жердин каадалуу кызын жактырып, отуз күн оюн куруп, кырк күнкү кылыгын көрүп алгын дейт. Эмики алаар жубайың эртели-кеч жаныңды жандаган бийдин кызы болбосун, жарытылуу жашоого жетпеген жардынын кызы болбосун. Чачылуу чачпак, чалма этек байдын кызы болбосун, туурук таман тултуйган кулдун кызы болбосун. Нөкөр-жөкөр жанданып, өз эркинче эрке өскөн бектин кызы болбосун. Жактырып алаар жарың тал чыбыктай буралып, акыл калчап ойлогон акылга дыйкан, алды-артын дайым болжогон, ашкере сабырлуу, ыманыйбаалуу да боору таш, орду менен сөз айткан ааламда жок уз болсун, ою терең кыз болсун!..- деп Бакай абасы өзүнүн ичиндеги баатырга болжогону бардыгын айтат. Ал Букар шаарын аралап Темирканга мейман болгондо анын он эки кызынын кенжеси, көкүрөк күчүк эркеси, эми эле он бешке чыккан, акылы тунук, бой-мүчөсү келишкен Санрабига аттуу кызы бар экенин айтат. Кандын кызы болгондуктан аны Каныкей дешке наркы бар. Баягы аян берген түшүндөгү колуңдагы кушуң ушул болоор, жубайың болуп келсе Ордоңо ырыс толуп башыңа бакыт коңор. Каныкей кандын эле кызы эмес Теңир буюрган теңиң, кадыр түнүң болор дейт да макул болсоң багытыбызды Букар тарапка буралы дейт.

Жанына жолдош албай же аткошчу албай абасы Бакай экөөнүн түн ката сырдашканынын негизги өзөгү мына ушундай болду.

Букарда баатырлар салбырын жүрүп, аң уулап жейрен атып, бөкөн кубалап жашоонун кызыгына батып жүргөндө Чубак Букарды карай кайгуулга аттанган. Бул сапарында эр Чубак Букардын сыртынан курчаган чепти жана ал чептин он эки капкасын байкап карап чыгат. Таңдан кечке чейин ачык да, түнкүсүн бекитилген капкалардан таң сүргөндөн кеч күүгүмгө чейин тыным албай кирип-чыккан кербендерин көрүп, бир капкадан кирип шаар аралап көз жоосун алган мунараларды карап, эл көп жыйылган базарына барды. Соода-сатык менен тиричилик кылып, күн көргөн эл экен, кокусунан байкатпай келип душман чаап кетсе эмне болот деп ойлонуп кетип анан Бакайдын берген жолдомосу эсине келет: - “Ал ордолуу эл, дөөлөтү бийик, сырты шатыра-шатман бейпилчилик, өнөрү ичте, камдуу аскери көмүскөдө, эртең куда-жекжаат болчу дөөлөттүү калк, андыктан чорт кыялынды карматпай кымпыйып, көздөгөнүндөн адашпа ...”-деген.

Манаска колукту жана өзүнө жеңе болчуу Каныкей күндүн ысыгынан улам салкындап атасы Темиркандын шаардын сыртындагы хан сарайында экенин байкаштырып билип, ошол тарапка жол тартат. Бул дайынды уккан соң бир күнчүлүк жолду түш оодурбай жетип барды. Ал жер адамдын көз жоосун алгандай ажайып кооз булак-башаттуу, бак-шактуу, түркүн мөмөлүү да сыдырым жел тынбай согуп турушу барган адамды таң калтырбай койбойт. Суу перилер кейиптенип кыз-келиндер түшүп ойногон абыз көлү бар, айланасында жайылып басып оттогон тоту куштар, элтеңдеп секирген эликтер жана чаарчыктарын ээрчиткен жейрендер колдон жем жеп үйүр алып калышканы байкалат. Бул Санирабийганын атасы Темиркандын элчилерди, журт башчыларын, куда-сөөктөрүн меймандаган жайкы ордосу.

Бир мезгилде Чубактын кулагына алысыраактан кыздардын шыңгыр күлкүсү угулду. Этек-жеңдери желбиреген жайдары кыздар суу жээктей басып калың бакка киришти, биринен-бири өткөн сулуулар. Сыдырым жел жибек көйнөктөрүн желбиретип, кимиси пери да кимиси адам баласы экенин айырмалай албайсың. Кыздардын ортосунда бөтөнчө ай чырайлуу аркар төш, жоодураган бото көз, ууртунан жылмайып жылдызы жанган, ак билегине күндүн нуру ойноп хан кызы дал ошол Санирабийга экенине Чубак баатырдын көзү жетти, жанына дал өзүнө окшош бир аз жаш, бою пасыраак синдиси Арууке келди. Эжеси он беште, синдиси он үчтө эле, баатыр Чубак эсин жыя албай бир топ таңданып, бекинип карап тура берди. Ал ортодо эки дүкүйгөн кароолчу Чубактын көк тулпарын эки жагынан тооруп, кармайын деп жатышканын көрүп айласыздан кыздарга көрүнө чуркап чыгып, Көк тулпарга үзөңгү теппей секирип минип, эки дүнкүйгөндүн найзаларын колдоруна жапыра чаап дубалдан сыртты көздөй учуп кетти. Алып учуп качып жөнөгөндө Качпа, ууру! Эрөөлгө! деген Санирабийганын жылаажын үнү шыңк этет. [3]

“Ууру” деген жаман ат, Чубактын жанын кейитти. Кыз бала эрөөлгө чакырып турса барбаска болбос эле, жоо кийимин кийинип беттешүүгө жол тартты. Темиркандын жоокеринен экөө сүрө келип, эрөөл боло турган жер менен шартын айтты. Ал жер шаардын алдындагы салтанат өтчүү жана кылмыш жасагандардын башы алынчуу чоң майдан эле. Эрөөл ошол жерде болот. Сайышы болобу, чабышы болобу аны хан кызы өзү айтат.

Каныкей атасынан жооп алган соң кыз кийимин чечип, эренче жоо кийимин кийинип, бир болсо Манас болушу мүмкүн, андан башкасы батынып даап келе алмак эмес деп ууртунан жылмайып шашып жөнөп жатты. Каракашка аргымакты минип, дуулдаган калың элинен бата алып майданга чыгып, желек булгалап Чубакты күтүп турду. Каныкейди караса, капкалуу шаар, калың эл. Тал чыбыктай сулуу жок, көк соот кийген көкжал эр. Чубакты караса, жанында жалгыз жан жигит, аркасы ээн талаа, эрме чөл. Камоодо калып ызылдап, азуу көрсөткөн бөрүдөй жүдөңкү.

Каныкей анда - оо баатырым шертимди ук: мен сайдым алтын тагымды, сен саясыңбы жанынды?-деп кашка тиктейт. Чубак намыстанып, ургаачы менен сайышпайм! – дейт.[2]
Эрендер бири-бири менен ким экендигин айтышып, таанышып алышты.

Каныкей атамдын аты Темиркан! Өз атым Сани, наркым Рабига, аны аңдай албасаң Каныкеймин! Куйругу чолок ат минген, этеги чолок тон кийген өз жөнүңдү айт деп сөз узатат.

Анда даңкым кыргыз, наркым кыргыз, абам Манас, жерим Талас! Атым Чубак деп кезекти Каныкейге берет.

Каныкей Каракашканы теминип, жалпак дөңсөөгө чыгып тик карап Чубакты күтөт. Чубактын көздөгөнү башка эле, ар бир кыймылынан акырындатып жүрүп отуруп, Манас баатырга чейин алып бармак болот. Ошентип кезек менен чабуулга чыгып жатып, көздөгөн максаты да орундалып, Чубак дөбөдөгү караандарды көрүп түз барат, Каныкей куугундун кызуусу менен оболу байкабай, Чубактын шумдугун туйбай калган экен. Ыйбаа кылып, жалтайлап, тегереги бүт ачык талаа, жашына турган далдоо жок же шарт бурулуп, аркасын салып кете албай, айласы түгөнгөндө аттан ыргып түшүп, Бакай, Манас, Алманбет, Ажыбайларга таазим менен учурашып жүгүндү. Баары аттан түшүп, болочок келин Каныкейге баш ийип, алик алышты. Бирин-бири саамга тиктеп, ичтеринде жылуу сезимдер орун алып туруп калышты. Каныкей болчуу Санирабийга атына минип, аркасын салып кете берүү жетеси жоктук деп билип, капталдай аста бастырып, жыбылжып жылга аралап ошол бойдон көрүнбөй кетти.

Беш көкжал менен бир айкөл Чубактын кыздан качканын кеп кылып, кыраан каткырык салышып кай сөздү баштабасын Каныкейге токтолуп жатышты. Айкөлүм, сага катын издейм деп бейбак кыздан найза жедим... Катындарым бар дейсиң, катын албай эле бойдок жүргөн экенсиң. Катын болот деп ушуну айт, зордукка көнөөр жан эмес, каадасы менен албасак деп кыз жайын айтат. Чубак болгон окуяны айтып берсе, кашка тишин кашкайтып, же эр кишиден качсаңчы!- деп күлкүсү токтобойт.

Темиркан дөөлөттүү кан. Он эки кыздын кенжеси, жанагы жетелүү кыз Санирабийга. Атын тажик туугандар тандап койгон. Кыз турпаты каныша баян, келберсин жан экен. Теңир жалгап, колго куш конгондо атын кыргызча Каныкей деп коёбуз. Кандын кызы болсо, кандын жары болмогу, адеми Каныкей аталышы жөндүү. Акыл калчап ой тегеретип отурушуп, бир бүтүмгө келишти. Бүтүмдү Бакай чыгарды:

-Айкөл, атаңа кат жибер. Ажыбай Таласка барсын, кан атага айтсын. Жоолаша турган жан эмес, кудалашар хан көрдүк, каадасыз иш кылбайлык, азиретин сыйлайлык. Жуучулуктун жолуна миң карача төө берсин, миң кара кашка бээ берсин. Мал алдына Алтайдан келген Кула бээни салсын. Ак тилектин белгиси. Кула бээнин көкүлүнө ак була байлатсын, тоту куйрук тактырсын, жонуна көк асаба туу түсү көк жибек жабуу жаптырсын. Токсон нарга дилде жүктөсүн...

Атасы Жакып мал дүнүйөсүн кызганып, эп көрбөйт бирок канчалык жиндебесин анын макулдугусуз эле аяш уулу Ажыбай талаадагы сан жылкыга Кула бээни кошуп айдап кетет. Көсөм Бакай байкап карап баарын толуктап жуучулукка Букарга жол алышат.

Кыздын колун оңой-олтоң эле сурап ала калышпайт. Темиркан да кызын дароо эле берип жиберээр эмес, каадасын кылып, сынынан өткөрүп андан соң иш-аракеттери менен сый көрсөтүп макулдугун билгизет. Демек Темиркан да Манастын ким экенин жакшы билүүчү.

Жакып бай Бакайдын кебин уккан соң муюду, хан куда күтмөк ата салты экенине көндү, элге кабар салып Акбалта менен Бердикени, Ошпур менен Акымбекти, Көкөтөй менен Жанайды, Чагатай менен Азайматты баш кылып, он эки тайпа кыргыздын мыктыларын кашына чакыртып, кеңеш курду. Темиркандын жөн-жайын, салган куда салыгына чейин төкпөй-чачпай айтып, эл ортосуна салат. Муну уккан калың журт бир дем менен Манастын үйлөнүшүн колдоп, макул болушуп, кара төбөл ак төө бир эле кишиден жүз отузу чыкты. Манас дегенде алты миң жылкы бир чыкты, ушинтип бүтүн Букарга батпай калгыс мал өүнөн өзү чогулду.

-Чалыбы кыйын чал экен, билинбей алып жүргөнү бир кыйла дүнүйө мал экен. Өлөрман чал деп биз жүрсөк шекер-шербет бал экен,- деп күбүр-шыбыр болуп, Жакыптын жоомарттыгына таң калышты.

Бай Жакып Темиркандын көөнүн жайлап, кабак-кашын байкап, сөзүн улантты.

- Темиркан куда, кичүү кызыңыз Арууке да бойго жетип, бышып турган маалы экен. Алманбет аттуу кичүү уулум бар, бирине-бири сүрөө болсун, Аруукени бериңиз, ага да кулдук урайын Саирабийга кызыңдан Аруукени ажыраткан эп эмес, эр Манастан Алманбеттин эч бир жери кем эмес деп акырындык менен экөөнү бирдей келиндикке алып, кыздарга сөйкө салып алып кетейин дейт. Темиркан ондуу жооп бербейт. Куда сыйын көрсөтүп баарын өз жаында сый кылып, Манасты күйөө сыйга жөнөтүшөт, Манас Рабиганы кармаган учурда мен жесир катын эмесмин деп кыздын ачуусу келет да канжар менен баатырдын колуна сайып жиберет.

Манас ачуусу келип бүтүн Букарды кырып кетмей болот. Бул сөз Темирканга жетет. Иштин чоо-жайын билген соң Темиркандын айласы кетип апкаарып калат. Ал учурда Рабига кыз өзү баарын жайгараарын айтып, Манаска барып кайнатаңыздын калаасын талкалап, элди бүлүнтүп мураска жетпейсиз. Тартуу кылдым башымды, ала келдим айбыма, мына Арууке сиңдим кашымда деп Каныкей баатырдын астына тизе бүгүп, кечирим сурайт.

Бай Жакып менен Темиркан аятуякка бээ союп аксарбашыл кой союп, кырк күн той берди. Ат-кунанды чаптырып, асемге мылтык аттырып, көк бөрүсүн тарттырып, отуз күнү ойнотту. Кылкылдаган селдей эл келип, тойго катышкан элдин кумары таркаганча оюн курушуп, молдонун баарын жыйдырып, Каныкейди Манаска, Аруукени Алманбетке нике кыйдырды.

Каныкей атка мингенде Букардын эли буркурап, Арууке атка мингенде көзүнөн жашын куюлтушуп айласыздан калышты. Жакып бай көч баштап эки келинди бир алып элин көздөй жол тартты.

Колдонулган адабиятар:

1. Теңири Манас. Ашым Жакыпбек [Текст] / Бишкек.– Кыргызстан, 1995. – 244б.
2. Теңири Манас. Ашым Жакыпбек [Текст] / Бишкек.– Кыргызстан, 1995. – 250 б.
3. Теңири Манас. Ашым Жакыпбек [Текст] / Бишкек.– Кыргызстан, 1995. – 247 б.
4. Айкөл Манас баяны. [Текст] / 1-китеп. Максүтов Бактыбек. – Бишкек 2004 “Бийиктик” басмасы. – 184 б.
5. <http://www.science-journal.kg/media/Papers/ivk/2016/1/ivk-2016-N1-159-162.pdf>